

З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ І ПИСЕМНОСТІ

Оксана Таран

ЛИПА ЛИПОВА? (З ІСТОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСЕМ ЛИПА, ЛИПОВИЙ)

В усній повсякденній мові взаємодіють кодифікований і некодифікований варіанти національної мови. Останній представлений одиницями територіальних і соціальних діалектів (молодіжний, шкільний, студентський сленг, професійно-корпоративні жаргони, аргі), просторічними елементами, а також елементами суржиків. У цьому живомовному котлі змішуються, взаємодіють різні підсистеми національної мови, причому вибір мовцем того чи того мовного коду зумовлений, як слушно зазначає С. Бибик, «взаємодією одночасно кількох чинників: психолінгвального, соціального, територіального, ситуативного, тематичного тощо» (Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення. — К., 2013. — С. 21). Однак співвідношення й взаємодія різних підсистем національної мови має історично мінливий характер, оскільки опосередковано відбиває соціальні процеси в суспільстві, — це зумовлює змінність мовних норм, а тому дослідження цих процесів треба здійснювати і на синхронному, і на діахронному зрізах.

На взаємозв'язку понять *арго* й *національна мова* наголошував Б. Ларін. Факт проникнення до стандартного словника елементів «класових і соціальних діалектів», зокрема зі слов-

ника фабрично-заводських робітників, матроського словника, селянського словника, «блатного» жаргону людей «темних професій» — констатував Є. Поливанов. Згаданий соціолект мовознавець ілюструє прикладом арготичних за походженням лексем *липа* і *липовий*, тобто несправжній, що набуло семантичного розвитку: несправжній → підроблений, а звідси й уживання іменника *липа* в значенні «фальшивий документ». Як одиницю російського арго цю лексему фіксують відповідні джерела кінця XIX — початку XX ст.: так, С. Максимов (1871 р.) тлумачить лексему рос. *липовый* як ‘фальшивий’, вислів *липовый глаз* як ‘фальшивий паспорт’ (одиниця байкової мови петербурзьких мазуриків). У монографії В. Дорошевича «Язык каторги» (1903 р.) знаходимо інформацію про те, що «“липовим” каторга називає все несправжнє: гроші, паспорти, імена». Порівняймо фіксацію у словнику В. Трахтенберга «Блатная музыка: “жаргон” тюрьмы» (1908): рос. *липа* — «будь-який фальшивий, підроблений документ»; у рукописі «Исследование жаргона преступников» П. Ільїна (1912): рос. *железная липа* — «добре підроблений паспорт, безпечний для пред’явлення в поліційному відділку для прописки» (див.: Грачѳв М. А. Забытая рукопись // Русская речь. — 2001. — № 3. — С. 52); у роботі П. Фабричного «Язык каторги» (1923): рос. *липовые очки* — «підроблений паспорт», *липовые деньги* — «фальшиві (у сибірських тюрмах нерідко були в обігу фальшиві гроші)».

Існує кілька версій походження арготизмів *липа*, *липовий*, що визначають дериваційні відношення між ними (в арго вони можуть бути відмінні від прототипів у літературній мові).

Російський вислів *липовый чай*, тобто несправжній чай (у цьому випадку арготизм *липа* є похідним) у 1931 році фіксує Є. Поливанов.

На думку С. Транковського, арготичне значення пов’язане зі своїм літературним прототипом: з липи як деревини, найбільш придатної для обробки ножем і стамескою, виготовляли фальшиві печатки для підробки документів (справжні виробляли з міді, але їх підробка вимагала багато часу, спеціальних навичок і значних витрат у зв’язку з дорожнечою металу). Тож досвідчений дяк міг за відбитком на папері відрізнути справжню печатку від виготовленої з липи, тобто липової.

У словнику М. Грачова і В. Мокієнка («Русский жаргон: историко-этимологический словарь», 2008) зазначено, що загальновідоме слово в мові декласованих елементів (і, відповідно, зміна значення) з'явилося в останній третині XIX ст. — на початку XX ст. Авторі словника пов'язують його з лексемою *липо́к* — «у шулерській грі липка мазь, якою склеюють дві карти», а також наводять факт витіснення арготизму *липовий* германізмом, пор. російське *ли́нковый*, що є перекладом іншого російського арготизму *лівий* — *linken*, проте зауважують, що в сучасному російському арго відсутні слова з коренем *линк-*, натомість широко вживані лексеми з коренем *лип-*: рос. *липовать*, *липкий*, *липняк*. У цій версії арготизми пов'язані з деревом липа спільною етимологією, адже липа отримала таку назву за липкою властивістю соку (Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, 2004; *Етимологічний словник української мови*, 1989).

У загальномовних тлумачних словниках російської мови лексеми *липа* в значенні 'щось фальшиве, підроблене' і *липовий* — 'підроблений, фальшивий, який є липою; несправжній, удаваний, поганий' вперше зафіксував Д. Ушаков (як омоніми до слів з денотативною семою «дерево») зі стилістичними позначками «просторічне», «вульгарне», «зі злодійського арго» (словник В. Даля такі значення не подає). «Толковый словарь русского языка» за редакцією Д. Ушакова вийшов друком у 1935 — 1940 рр. і відбиває лексику епохи чергового зниження, варваризації російської мови, початок яких датується 1917 роком, що уможливило вихід арготизму за межі замкненої соціальної групи, його функціонування в просторіччі. Це було зумовлено насамперед соціальними чинниками (суб'єктами публічного мовлення ставали люди з неналежним рівнем освіти, у чиновники вибивалися колишні ув'язнені тощо). У 1931 році В. Стратен засвідчує вихід арготизму в узус, зокрема його побутування в мові школярів і бездомних. У 1928 році А. Селищев говорив про вживання лексеми *липовий* в революційному середовищі.

Аналогічні процеси демократизації розмовної мови відбувалися і в Україні (адже вона з 1922 р. входила до складу СРСР), про що свідчить фіксація лексеми *липовий* у словни-

ку О. Горбача «Східноукраїнські аргоізми міської вулиці та школи» (49—50-ті рр. ХХ ст.) зі значенням «фальшивий, фальшований». Словник української мови в 11-ти томах подає переносне значення слова *ліпа*: «що-небудь фальшиве, підроблене». У межах однієї лексеми *липовий* наявне також як переносне значення «підроблений, несправжній», але з позначкою «розмовне» (СУМ, IV, 1973). Із такими тлумаченнями й стилістичними позначками лексеми внесені до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (К.; Ірпінь, 2001, 2005 рр.). Словник Б. Грінченка (1907—1909) їх не фіксує. Цікаво, що в тлумачних словниках сучасної російської мови лексеми з аналізованими значеннями подані як омонімічні до *ліпа*, *липовый* — стосовно дерева («Словарь русского языка» С. Ожегова, 25-е видання, 2008; «Большой толковый словарь русского языка» С. Кузнецова, 2009). Словник С. Ожегова подає їх із ремаркою «просторічне».

Непослідовно відбиті лексеми *ліпа*, *липовий* у сучасних українських соціолектних словниках: *ліпа* — «фальшивка», *липовий* — «фальшивий» (Пиркало С. Словник українського молодіжного сленгу. — К., 2002), *ліпа* — «підробка, щось несправжнє, фальш», *липовий* — «підроблений, підставний, несправжній» (Кондратюк Т. Словник сучасного українського сленгу. — К., 2006). Дослідник Л. Ставицька подає похідне від *ліпа* із вказівкою на загальномолодіжний жаргон: *липуха* — «фальшиве посвідчення» (Ставицька Л. Український жаргон. Словник. — К., 2005), щоправда, без наведення контекстів уживання. У «Словнику луцьких жаргонізмів і сленгізмів» Г. Аркушина (Луцьк, 2011) ці лексеми не зафіксовані.

Аналізовані лексеми сьогодні часто вживані в різних дискурсах, наприклад, у мовленні політиків: *Я показала всі документи про корупцію, я показала липове банкрутство, я виграла суди, я зберегла державну власність, я звернулася до Генпрокуратури — і мовчок* (О. Кужель, «Свобода слова», ефір від 28.09.2009), у художній мові: — *А може, це ліпа якась?* (Люко Дашвар, «Село не люди», 2010), але особливо в ЗМІ: *Чи можна купити «липовий» лікарняний?* (заголовок статті в інтернет-виданні «Буковинська правда», 24.11.2011); *«Липовий» пільговик не доїхав до Лавочного* (заголовок статті в інтернет-

виданні «Панорама Мукачєва», 27.04.2012); «*Липовий*» агент ЦРУ прийшов в кіно у бронезилеті і з пістолетом (заголовок новин «ТСН», ТК «1+1», 05.08.2013). Характерно, що в текстах і заголовках ЗМІ слова *липа*, *липовий* часто беруть у лапки — саме так виокремлюють переносне, але неусталене вживання або вказують на позалітературний статус лексеми.

Отже, бачимо складний рух лексем *липа*, *липовий* із розмовної мови загального вжитку до арго з розвитком нового значення, а потім у зворотному напрямку — з арго до розмовної мови. Частотність уживання з часом стирає експресію, зумовлену свіжістю метафоричного образу, слово не сприймається в узусі як ненормативне і через просторіччя поступово входить до розмовної сфери літературної мови.

На нашу думку, арготизми *липа*, *липовий* правильно кваліфікувати як омоніми до однозвучних слів із денотативною семою «дерево».

Тетяна Черненко

З ІСТОРІЇ СЛОВА ГОСТИНЕЦЬ

У сучасній українській літературній мові слово *гостинець* уживається в значенні ‘подарунок’, але мало хто із сучасників знає, що воно ще донедавна побутовало як географічний термін із семантикою ‘тракт, дорога’.

Гостинець — це давнє спільнослов'янське слово, яке утворилося ще на праслов'янському ґрунті. Словотвірно воно пов'язане зі словом **gostь*. У праслов'янській мові, як і в латинській — *hostis*, ця лексема спочатку мала значення ‘чужоземець’, ‘ворог’, а потім — ‘приїжджий, купець, гість’. Від слова **gostь* у цей період утворюються похідні слова шляхом додавання суфіксів: **gostь* + *-inь* → **gostinь* ‘гостинність’, ‘гостинний’; **gostinь* + *-ьсь* → **gostinьсь* ‘тракт, дорога, якою їхали гості-купці’.

У давньоруський період (приблизно в XIII ст.) лексема *гостинець* практично втрачає зв'язок зі словом *гость*, але зберігає сему ‘дорога’ і стає географічним терміном зі зна-